

СУЩЕНКО Володимир
кандидат юридичних наук, доцент,
голова правління Громадського об'єднання
«Експертний центр з прав людини»,
заслужений юрист України,
м. Київ Україна

ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАВНИКА: АДВОКАТА, СУДДІ, ПРОКУРОРА

Історія людства свідчить, що проблема «професійної відповідальності» людини за результати своєї професійної діяльності особливо гостро постає ще в часи Авіценни і Гіппократа – у сфері медицини, коли і була сформульована основна заповідь лікарів, що закарбувалася у відомому постулаті «не нашкодити». Мабуть тому принципи професійної відповідальності медиків є найбільш розробленими і вживаними, хоча й інші професії приділяли велику увагу цій складовій професіоналізму своїх фахівців.

У царині правозастосування завжди достатньо широко і глибоко розроблялись проблеми юридичної відповідальності особи чи групи осіб. Проблеми ж «професійної відповідальності» юристів у сфері їх правничої діяльності також багато років, а точніше – вже понад століття, є предметом дослідження і тлумачення багатьох поколінь правників, і насамперед це стосується представників англосаксонської правової сім'ї. В Україні цьому питанню стали приділяти певну увагу лише в останні роки, коли набули чинності Правила адвокатської етики та Кодекс суддівської честі, а згодом – Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів.

Теоретичний аналіз підвалин професійної відповідальності взагалі і правників зокрема, поки що залишається поза увагою сучасної філософії права. Такий аналіз і відповідні висновки та практичні рекомендації не можливі без розгляду загальної теорії «відповідальності», її принципових засад, видів, особливостей тощо.

Поняття «відповідальність» існує та вживається, напевне, з тих прадавніх часів, коли людство почало розмірковувати щодо змісту свого співіснування у цьому світі та напрацьовувати правила такого співіснування, які з часом перетворились на моральні та правові норми поведінки кожної окремої людини та людських спільнот. Сьогодні це поняття широко використовується як в суто практичній, щоденній життєдіяльності людини, так і в суспільних науках, зокрема у: філософії, політиці, економіці, праві, етиці, психології, соціології. В той же час, незважаючи на достатньо широке і розгалужене його застосування, поки що не напрацьований єдиний підхід до розуміння сутності цього феномена.

Підкреслимо, що у філософії поняття «відповідальність» традиційно тлумачиться досить об'ємно та розуміється саме як моральна відповідальність особи, колективу, суспільства за певні вчинки, діяльність, події.

Відповідальність – стверджують філософи – це не просто усвідомлення особою значення своїх дій та їх наслідків, а й підзвітність вимогам, правилам, стандартам, що ставляться іншими особами в процесі співіснування. Це означає, що, окрім самого суб'єкта відповідальності, існує ще й так званий зовнішній фактор, перед яким суб'єкт відповідає.

Звернення до таких форм соціальної відповідальності, як: правова, політична, економічна свідчить, що в них присутній моральний (етичний) аспект, коли «відповідальність особи» супроводжується, як правило, моральним осудом протиправного діяння, чи навпаки – ставленням у заслугу особі її правомірного вчинку. Зазвичай особа вважається морально відповідальною за всі свої вчинки, події, процеси, в яких вона брала чи бере участь.

У правничій науці розгляд поняття «відповідальність» традиційно зводиться до тлумачення юридичної відповідальності та її різновидів: матеріальної і процесуальної; кримінальної і цивільної, конституційної, адміністративної і дисциплінарної. При цьому насамперед йдеться про розуміння відповідальності у «негативному сенсі» – як міри або заходу (ступеня) покарання особи за вчинене нею правопорушення, що має негативні наслідки для особи або суспільства чи держави. І тільки у деяких літературних джерелах з проблем загальної теорії та філософії права йдеться про так зване позитивне значення відповідальності – як міри або ступеня позитивних наслідків діяльності особи.

У сфері правозастосування існує дві основні концепції «юридичної відповідальності»: а) ретроспективна (або негативна) та б) перспективна (або позитивна). Перша розглядає відповідальність як результат «здійснення правопорушення», друга – пов'язує відповідальність з результатом «відсутності правопорушення».

Більшість правників розглядають відповідальність як реалізацію певних правових санкцій, що також можуть нести як «негативний – покарання», так і «позитивний – заохочення» зміст і сенс. Деякі правники тлумачать юридичну відповідальність як міру державного примусу, впливу, реакцію суспільства і держави на поведінку особи. Почасті поняття «відповідальність» ототожнюється як з поняттям «обов'язок», так і з поняттями «покарання» або ж «санкція».

Таке розмаїття тлумачення «юридичної відповідальності» ніяким чином не полегшує глибинне розуміння цього феномена, а, навпаки, часто-густо його ускладнює, що негативно позначається як в теорії, так і на практиці застосування.

Загальний філософсько-етичний та психологічний підходи доводять, що поняття «відповідальність» у значенні «караність» поступово трансформується у категорію, що має декілька аспектів тлумачення: а) об'єктивний – «відповідальність» як визначений у праві обов'язок суб'єкта піддаватися впливу певної санкції з боку суспільства (держави) за вчинене діяння; і б) суб'єктивний – «відповідальність» як внутрішня якість особи, що проявляється у її здатності усвідомлювати та звітувати за своїм думки, слова і вчинки.

Аналіз філософсько-етичних, психологічних та правових підходів до розуміння зазначеної категорії можна сформулювати її загальне поняття: відповідальність – це здатність будь-якої особи (фізичної чи юридичної) звітувати – відповідати (надавати відповідь) перед собою та своїм оточенням: людиною, суспільством, державою, природою, – за результати своєї діяльності та на підставі такої звітності отримувати позитивні чи негативні санкції: покарання або заохочення.

Досвід діяльності правників у розвинутих країнах світу засвідчує, що правничі асоціації цих країн приділяють вагомому увагу визначенню та підтримці високого рівня професіоналізму серед своїх членів. Минуло вже понад сто років як були розроблені і продовжують вдосконалюватися Правила професійної поведінки адвокатів (юристів) США, понад три століття існують такі правила у правників Сполученого Королівства Великої Британії, мають свої професійні правила правники Німеччини і Франції та інших країн Європейського Союзу. Йдемо цим шляхом і ми – українські юристи, створивши Правила професійної адвокатської етики, Кодекс суддівської честі, Кодекс професійної етики та поведінки прокурора тощо.

Разом з тим, аналізуючи та порівнюючи ці документи маємо всі підстави дійти висновку, що існує багато як суто теоретичних, так і практичних проблем запровадження Кодексів професійної діяльності та відповідальності в юридичну практику України. Одна з основних проблем полягає у розумінні змісту професійної поведінки та відповідальності, а також – співвідношенні деонтологічних і правових аспектів такої поведінки і відповідальності.

Виходячи із загально визнаного поняття деонтології – як науки про належну поведінку особи, яка є носієм тієї чи іншої професії та поняття відповідальності – як здатності особи звітувати за результати своєї поведінки (діяльності), можна сформулювати поняття професійної відповідальності правника як здатності будь-якого представника правничої професії звітувати перед собою та іншою особою (суспільством, державою) за результати своєї професійної діяльності та одержувати на підставі такої звітності позитивні чи негативні оцінки (санкції) своєї професійної діяльності. В сучасних умовах України синонімом поняття «професійна відповідальність» є вживання традиційного словосполучення «дисциплінарна відповідальність».

Критерії «професійної (дисциплінарної)» відповідальності адвоката, судді, прокурора законодавство і корпоративні норми професійної етики і поведінки викладені у Правилах адвокатської етики, Кодексі суддівської честі та Кодексі професійної етики і поведінки прокурора. Порівняльний аналіз цих критеріїв надає можливість дійти висновку, що, маючи низку співпадаючих елементів для всіх трьох категорій правників, вони тим не менше мають і суттєві розбіжності як за їх кількістю, так і за якісними характеристиками, зокрема: Закон України «Про адвокатуру» (ст. 34) називає сім видів дисциплінарних проступків, за вчинення яких адвокат може бути «розтягнутий до дисциплінарної відповідальності» професійної спільнотою адвокатів, а саме:

а) порушення вимог – несумісності, присяги адвоката, правил адвокатської етики, інших обов'язків адвоката;

б) невиконання або неналежне виконання – своїх професійних обов'язків, рішень органів адвокатського самоврядування;

в) розголошення – адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення.

Водночас у Правилах адвокатської етики міститься значно більш розгалужений і деталізований перелік підстав дисциплінарної відповідальності адвоката за умови неналежного їх виконання. Викликає обґрунтований сумнів необхідність наявності в Законі України «Про адвокатуру» якихось «додаткових підстав» професійної відповідальності адвоката, якою опікуються не державні інституції, а сама адвокатська спільнота.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає десять професійних обов'язків судді та одночасно – двадцять п'ять підстав для його дисциплінарної відповідальності, що становить не коректне співвідношення. Лише перелік цих положень займе не одну сторінку тексту. При цьому дотримання чи не дотримання приписів Кодексу суддівської етики, затвердженого вищим органом суддівського самоврядування – з'їздом суддів – взагалі ніяким чином не пов'язується з професійною відповідальністю судді, що надає цьому документу статус «декларативних намірів і гасел».

У статті 43 Закону України «Про прокуратуру» міститься дев'ять підстав для притягнення прокурора до дисциплінарної (професійної) відповідальності. Разом із тим Кодекс професійної етики і поведінки прокурорів, затверджений Вищим органом прокурорського самоврядування, незважаючи на те, що він визначає основні принципи, моральні норми та правила прокурорської етики, лише умовно пов'язаний з приписами Закону України «Про прокуратуру», що також підтверджує його доволі декларативний характер.

Враховуючи, що адвокатура, суд і прокуратура відповідно положень розділу VII Конституції України становлять систему органів правосуддя з єдиною метою і завданнями виникає нагальна необхідність і потреба у розробці єдиного Деонтологічного кодексу (Кодексу професійної відповідальності) для цих категорій правників, який би містив єдині підстави, форми і методи їх професійної (дисциплінарної) відповідальності з відповідними наслідками «покарання» за не дотримання цього Кодексу і «заохочення» – за його виконання. Професійна (дисциплінарна) відповідальність адвокатів, суддів, прокурорів, на моє переконання, повинна бути виведена за межі законодавчого поля і стати прерогативою самої правничої професійної спільноти.